

Provincie Zeeland aan de slag met haar aardkundig erfgoed

Zeeland is een provincie met een rijk verleden wat betreft de vorming van het landschap onder invloed van water, wind en de mens. Aardkundige getuigen van dit verleden zijn terug te vinden in het huidige landschap in de vorm van bijvoorbeeld schorren, slikken, kreekruggen, poelgronden, duinen en strandwallen. Provincie Zeeland wil dat deze getuigen hun plek behouden in het landschap en heeft ze 'op de kaart gezet'. Daarnaast heeft Provincie Zeeland een start gemaakt met het opstellen van beleid voor de instandhouding van deze aardkundige waarden. Beleid dat inzet op inpassing van aardkundige waarden in ruimtelijke plannen.

Door Walter Jonkers, Niels van Diepen, Lisette Dam-de Heij en Dirk van Hout

Over de auteurs:

drs. W. Jonkers is senior beleidsmedewerker bodem bij de Provincie Zeeland
drs. N. van Diepen is beleidsmedewerker cultuur bij de Provincie Zeeland
drs. L.A. Dam-de Heij is werkzaam bij CSO Adviesbureau voor Milieuonderzoek
drs. H.R.A. van Hout is werkzaam bij CSO Adviesbureau voor Milieuonderzoek

Het Zeeuwse landschap is vormgegeven door water, wind en de mens. Stormvloeden in combinatie met menselijke ingrepen hebben er voor gezorgd dat in de loop van de tijd Zeeland is veranderd van een aaneengesloten veenmoeras naar een eilandrijk. De gecombineerde werking van zeewater, rivierwater en de wind heeft naast de vorm van het landschap ook de samenstelling van de ondergrond bepaald. Aardkundige waarden hebben betrekking op die onderdelen van het landschap en de ondergrond die iets vertellen over de natuurlijke ontstaanswijze van het land en de (klimatologische) omstandigheden waarin dit is gebeurd. Het gaat hierbij om landschapsvormen, bodems, ondergrond en processen, zowel actuele processen als processen die in het (verre) verleden hebben plaatsgevonden. Aangezien veel aardkundige waarden zijn gevormd onder andere (klimaat) omstandigheden dan de huidige zijn ze onvervangbaar en leveren ze een schat aan informatie op voor diverse soorten onderzoek.

DE BASIS

De aardkundige gesteldheid vormt letterlijk de bodem, de basis van het landschap, en is daarmee dus ook de basis van de cultuurhistorische ontwikkeling van het landschap. Lange tijd is de wijze waarop de mens het landschap in gebruik heeft genomen sterk beïnvloed door deze aardkundige gesteldheid van het landschap. Zo bepaalden de hogere delen in het landschap, zoals kreekoeverwallen, kreekruggen en strandwallen, de vestigingslocaties van de Zeeuwen. De ligging van veel monumentale boerderijen, dorps- en stadskernen getuigen hiervan. Schorren,

begroeide buitendijkse gebieden boven de gemiddelde hoogwaterlijn werden vanaf de Middeleeuwen stap voor stap ingedijkt en in cultuur gebracht. Restanten van geulen bleven als stille getuigen achter en door inklinking werden de zandige opvullingen van kreken als ruggen in het landschap zichtbaar. Naarmate de (technische) mogelijkheden, de welvaart en de bevolkingsgroei toenamen, werden ook de bodemkundig ongunstige gebieden in cultuur gebracht. Climax hierin waren de rigoureuze herverkavelingsprojecten uit de tweede helft van de 20e eeuw waarbij het Zeeuwse landschap meer is veranderd dan in de voorgaande 800 jaar. Genoeg redenen om als provincie beleid voor aardkundige waarden te gaan opstellen.

INVENTARISATIE

Een eerste stap in het opstellen van beleid is het inventariseren

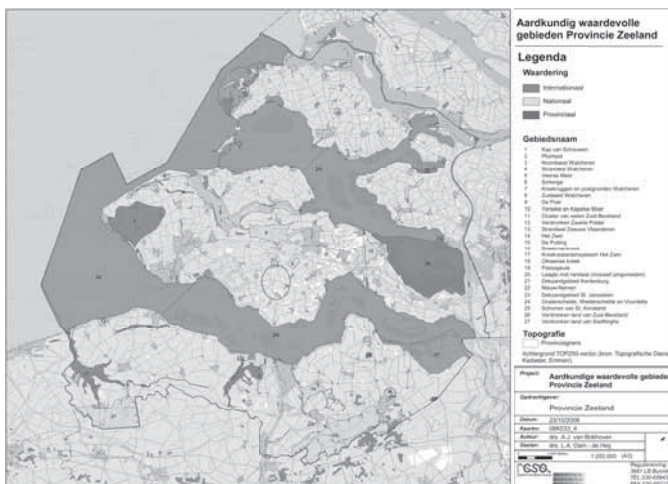

FIGUUR 1. YERSEKE MOER BEHOORT TOT DE 27 DOOR DE PROVINCIE ZEELAND AANGEWEZEN AARDKUNDIG WAARDEVOLLE GEBIEDEN. HET IS ÉÉN VAN DE WEINIGE AUTHENTIEKE GEBIEDEN WAAR HET KENMERKENDE OUDE ZEEUWSE POELLANDSCHAP BEWAARD IS GEBLEVEN. (BRON: LISETTE DAM)

FIGUUR 2. INFORMATIEPAAL AARDKUNDIGE WANDELROUTE ORANJEZONGBIED. (BRON: STICHTING HET ZEEUWSE LANDSCHAP)

en benoemen van de aardkundige waarden, het aardkundig erfgoed, in de provincie Zeeland. Op basis van een inventarisatie van literatuur en relevant kaartmateriaal, veldbezoeken en een 'expert-judgement' workshop georganiseerd voor (lokale) deskundigen, terreinbeheerders en andere belanghebbenden is een overzicht van het aardkundig erfgoed in Zeeland ontstaan. Vervolgens heeft Provincie Zeeland invulling moeten geven aan het begrip waardevol. Op een aantal plaatsen hebben aardkundige verschijnselen nog een gave vorm en/of komen meerdere aardkundige verschijnselen in onderlinge samenhang voor. Op andere plaatsen is de aantasting dusdanig dat het aardkundige verschijnsel slecht zichtbaar aanwezig is. Indien dit echter een zeldzaam verschijnsel is, kan het toch als waardevol worden getypeerd. Aardkundige waarde is een subjectief begrip. Vanuit

FIGUUR 3. AARDKUNDIG WAARDEVOLLE GEBIEDENKAART (BRON: PROVINCIE ZEELAND)

aardkundig oogpunt heeft vrijwel het gehele Zeeuwse landschap aardkundige betekenis. Het is echter, gezien de vele andere functies van het landschap, niet mogelijk of wenselijk om de hele provincie als aardkundig waardevol gebied op de kaart te zetten. Provincie Zeeland heeft daarom (beleidsmatige) keuzes gemaakt in de waardering van het aardkundig erfgoed. Hierbij zijn criteria gehanteerd als zeldzaamheid, kenmerkendheid, gaafheid en samenhang met de omgeving (Syncera B.V. et al., 2007). Op basis van deze criteria heeft de uiteindelijke selectie van aardkundig waardevolle gebieden plaatsgevonden.

VASTSTELLEN

Een tweede stap is het op bestuurlijk niveau (Gedeputeerde Staten) laten vaststellen van de aardkundig waardevolle gebieden die Zeeland bijzonder maken. Hierbij is naast provinciale betekenis ook rekening gehouden met de (inter)nationale betekenis en waarde. Nadeel van een kaart met alleen een selectie van gebieden is de kans en het gevaar dat de niet-benoemde gebieden automatisch als niet-aardkundig-waardevol worden beschouwd. Om die reden heeft Provincie Zeeland ervoor gekozen om de aardkundige waardenkaart op te bouwen uit een set van drie kaarten. Kaart 1 is een gebiedsdekkende kaart van de provincie met fysisch geografische eenheden. In deze kaart is op eenvoudige wijze de aardkundige structuur van Zeeland te zien. Bij de

Voorbeeld van gebiedsontwikkeling waar de aardkundige waarde als onderlegger fungeert:

Boerenerfgoed Hoeve van der Meulen te 's-Heer Abtskerk

Ten zuiden van Goes op het voormalige eiland Zuid-Beveland ligt het gebied De Poel. Dit gebied vormt de kern van één van de eerste ingedijkte gebieden van Zeeland. De Poel werd tot de jaren zeventig van de 20e eeuw gekenmerkt door kleinschalige verkaveling, kronkelige weggetjes (wegelingen) met enkele boerenhoeven en dorpjes gelegen op smalle hoge kreekruggen. Daarnaast kende het gebied extreem hoge grondwaterstanden (vooral in de winter) en een begroeiing van meidoornhagen. In de jaren zeventig van de 20e eeuw werd in De Poel een voor de landbouw gunstige maar voor het landschap desastreuze herverkaveling uitgevoerd. Het kleinschalige karakter van de verkaveling verdween, de grondwaterstand ging drastisch omlaag, het kronkelige wegenpatroon werd genormaliseerd en het zo karakteristieke microreliëf werd door egalisatie vrijwel uitgewist. Slechts enkele delen van De Poel ontsprongen de dans. Zo weigerde Adrie van der Meulen mee te doen met de herverkaveling en heeft zich daar met hand en tand tegen verzet. Met succes. Het kleinschalig landschap, het microreliëf, de oude erfbeplanting, meidoornhagen en de oorspronkelijke wegeling die langs zijn monumentale boerenhoeve liep bleven gespaard. Tot op oude leeftijd is Van der Meulen op zijn hoeve blijven wonen. Verpaupering sloeg echter toe en van de boerderij met het erf bleef niet veel meer over dan een bouwval met daaromheen een wildernis. Na zijn overlijden verwierf Stichting het Zeeuwse Landschap de boerderij met erf en landerijen. Met steun van Provincie Zeeland en Gemeente Borsele heeft Stichting het Zeeuwse Landschap de boerderij kunnen restaureren en op de kleinschalige landbouwgronden weer oude grondsoortgebonden gewassen kunnen herintroduceren inclusief de bijbehorende akker-onkruiden. Hierdoor is een uniek gebied ontstaan die een goed beeld geeft van het eeuwenoude agrarische landschap van voor de herverkaveling. De aardkundige gesteldheid is hier sturend geweest voor de karakteristieke cultuurhistorische ontwikkeling van dit gebied en het in ere herstellen ervan. Een hoge smalle kreekrug met een wegeling erover en een monumentale boerenhoeve op een breder gedeelte van de kreekrug. Daarnaast akkerland en boomgaarden op de zavelige kreekrug met een overgang naar vochtige graslanden in de lagere poelgronden. In dit gebied komt de context tussen aardkunde, cultuurhistorie en monumentenzorg zo expliciet naar voren dat om deze reden bij de officiële openstelling van het boerenerfgoed Hoeve van der Meulen op 25 september 2009 het college van Gedeputeerde Staten van de provincie Zeeland het gebied heeft aangewezen als Aardkundig Monument.

kaart zit een beschrijving van de op de kaart aangegeven eenheden. Kaart 2 is een Signaleringskaart met aardkundig interessante elementen, variërend van grote complexen tot kleine elementen. Kaart 3 is de Aardkundig waardevolle gebiedenkaart. Deze geeft de selectie van 27 aardkundig waardevolle gebieden met daarbij een waardering op provinciaal, nationaal en internationaal niveau. Voor ieder waardevol gebied is een gebiedsbeschrijving opgesteld. De Signaleringskaart en Aardkundig waardevolle gebiedenkaart zijn door het college van Gedeputeerde Staten van de provincie Zeeland vastgesteld.

STIMULEREN

Het vaststellen van de twee kaarten is één. Daarmee is echter nog geen vorm gegeven aan actief beleid op gebied van aardkunde. Een vervolgstap is meer bekendheid geven aan het fenomeen aardkunde en aardkundige waarden zodat ze een plaats krijgen in het ruimtelijke planproces. Naast het opnemen van aardkundige waarden in de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) en generiek provinciaal beleid op gebied van aardkunde wordt voor de 27 geselecteerde gebieden momenteel gebiedspecifiek beleid opgesteld. Ieder gebied kent eigen kansen en bedreigingen en vraagt om andere beheers- en beschermingsmaatregelen. Het beleid voor deze gebieden wordt vastgesteld provinciaal beleid. Voor de aardkundig interessante elementen die op de signaleringskaart staan weergegeven wordt een stimuleringsbeleid gevoerd. De komende vijf jaar gaat de provincie Zeeland binnen het programma 't Zeeuws Bodemvenster door inzet van een ondersteuningsteam gebiedsontwikkelaars, gemeenten en beheerders stimuleren om aspecten op gebied van bodem en ondergrond al vanaf de planfase bij ruimtelijke ontwikkelingen te betrekken. Inpassing van het aardkundig erfgoed is daar een belangrijk onderdeel van. Kernwoorden hierbij zijn versterken van identiteit en herkenbaarheid van de leefomgeving en de landschappelijke, cultuurhistorische, ecologische en recreatieve waarde, zowel in het landelijk als in het bebouwd gebied (zie voorbeeld in kader). De provincie Zeeland gaat hiermee verder dan veel andere provincies die alleen een kaart met vastgestelde aardkundig waardevolle gebieden hebben.

LEVEND HOUDEN

Om aardkunde 'levend te houden' heeft het college van Gedeputeerde Staten van de provincie Zeeland besloten om met enige regelmaat aardkundig waardevolle gebieden aan te wijzen als provinciaal Aardkundig Monument. Zo is bijvoorbeeld in 2009 het Oranjezon duingebied op Walcheren aangewezen als Aardkundig Monument. Stichting het Zeeuwse Landschap heeft een aardkundige wandelroute met SMS-informatievoorziening in het gebied gerealiseerd. Een mooi voorbeeld van samenwerking tussen overheid en terreinbeheerder om het aardkundig erfgoed in Zeeland onder de aandacht van een breed publiek te brengen.

FIGUUR 4. AARDKUNDIG MONUMENT EN BOERENERFGOED HOEVE VAN DER MEULEN TE 'S-HEER ABTSKERKE. (BRON: PROVINCIE ZEELAND)

REFERENTIE:

Syncera B.V., TNWI consult en Alterra, 2007. Ontwikkeling Landelijk Uitvoeringsprogramma Aardkundige waarden (PRISMA project 0607 OLUAW)

DEFINITIES:

Kreekoeverwallen zijn hoger gelegen zandige afzettingen aan weerszijden van een kreek

Kreekruggen zijn ontstaan uit voormalige kreken. Na verzanding van een kreek en omdijking van het gebied begint het proces van reliëfomkering door ontwatering en inklinking. De verder van de kreek gelegen klei/veengronden klinken in (zie poelgronden) maar de zandige kreekopvulling niet en zijn daardoor als ruggen in het landschap zichtbaar

Schorren zijn begroeide opgeslibte buitendijkse gebieden boven de gemiddelde hoogwaterlijn.

Slikken zijn opgeslibte buitendijkse gebieden die bij laagwater droog vallen.

Strandwallen zijn langgerekte zandbanken die evenwijdig aan de kust zijn opgeworpen in de branding. Aan het begin van het Holoceen (geologisch tijdvak van 9020 voor Christus tot heden) werden ze ver naar het westen gevormd, maar door de zeespiegelstijging zijn ze in oostelijke richting verplaatst. Rond 3000 voor Christus nam de zeespiegelstijging sterk af en zijn deze strandwallen aan elkaar en hoger gegroeid.

Poelgronden zijn laaggelegen restanten van het oorspronkelijke uitgestrekte veengebied. Tengevolge van inklinking en overstromingen zijn deze in de meeste gevallen met klei bedekt geraakt.

FIGUUR 5. SITUATIE HOEVE VAN DER MEULEN ROND 1960 (LINKS) EN ROND 1985 (RECHTS)(BRON: TOPOGRAFISCHE DIENST).